

Zazaca bir dildir, hiçbir dilin lehçesi değildir

Dr. Zülfü Selcan (dilbilimci, Berlin Teknik Üniversitesi)

Not: Bu yazı, Tunceli ve Bingöl Üniversitelerinin isteği üzerine, RTÜK'e sunmak için hazırlanmış ve 03.06.2012 de gönderilmiştir. Belli siyasi çevreler basın ve yayında, Zaza Halkı'nı ve Zaza Dili'ni kendine mal ederek asimile etme amacıyla seferberlik ilan etmiş, yoğun ve saldırgan bir siyasi propaganda yaparak toplumu aldatıyorlar. Ülkemizde asimilasyoncu politikanın zarar vermekten başka bir şeye yaramadığı, bir yere varamayacağı ve sonunda yok olacağı yeterince bilinmektedir. Bilimi hiçe sayan siyaset geçicidir, bilim ise kalıcıdır. Dilbiliminin bu konudaki kesin ve doğru tespitlerini kamuoyuna açıklamak için önünüzdeki yazının yayınlanması zorunlu ve uygun görüldü.

13. Mayıs 2012 tarihli Star gazetesinde verilen haberde, RTÜK, yayın yapmak isteyen televizyonlara 'Zazaca, Kırmanca ve Soranca dillerinde yayın yapacak' diye izin vermiştir.

Bunun üzerine Mardin Artuklu Üniverstesinin Kürt Dili ve Kültürü Bölümü, RTÜK'e itiraz ederek, Zazaca'nın sözde Kürtçenin bir lehçesi olduğunu iddia edip, Türkiye yayın kurumlarında Kürtçenin lehçesi olarak yazılması için uyarıda bulunmuştur.

İddia edildiği gibi 'Kurdi' diye bir dil yoktur: ne yazılı tarihte, ne de herhangi tarihi dil belgelerinde. Artuklu Üniversitesi'nin internet sayfasına bakarsak, dil seçiminde Türkçe, İngilizce ve Arapça'nın yanında bir de 'Kurdi' diye yazılıdır. 'Kurdi' yi tıklayınca sayfayı Kırmanca (Kurmanca) dilinde görüyoruz. Görüldüğü gibi burada 'Kurdi' tabiri Kırmanca (Kurmanca) için kullanılıyor. Bundan haberi olmayanlar 'Kurdi' nin başka bir dil olduğunu sanır. Bu siyasi amaçlı kelime oyunuyla, Zazaca da dahil bazı komşu dillerin, sözde 'Kurdi' veya sözde 'Kürtçe' nin birer lehçesi olduğu propaganda ediliyor.

Bu konuya bir de dilbilimi açısından bakalım:

Zaza Dili'ne kısa bir bakış

Diller familyasındaki yeri

Zazaca irani diller familyasına aittir. İrani diller familyası toplam olarak 40 dilden ibarettir ve Zazaca da bunlardan biridir (Detaylı bilgi için bkz. Selcan 2011a, 111 f).

1906 yılında Alman dilbilimcisi Oskar Mann Prusya Bilimler Akademisi'nin görevlisi olarak Siverek ve Elazığ'da Zazaca'nın dil kayıtların yaparak gramerini analiz etmiştir. Daha sonra İran bölgesindeki dillerin kayıt ve gramer analizine devam etmiştir. Batı irani dillerin tarihi sınıflandırmasının kurucusu Oskar Mann'ın dil malzemesi 11 ciltte yayınlanmış ve bunların sonuncusu ise 1932 de Berlin'de yayınlanan Zazaca'nın ilk grameridir: *Mundarten der Zâzâ*, 398 sayfa.

Oskar Mann Siverek'ten Prusya Bilimler Akademisi'ne gönderdiği 4. haziran 1906 tarihli mektubunda şöyle bildiriyor:

"Daha evvel de tarafımdan savunulan görüş tasdik edildi, yani Zazaca'nın hiç Kürtçe olmadığı [...]"

Mann'ın ölümünden sonra eserlerini yayınlama görevi Karl Hadank'a verildi. Mann ve Hadank'ın Zazaca Gramerininin 18. sayfasında, 'Zazaca Kürtçe değildir' [Das Zâzâ nicht

Kurdisch], başlığı altında, Kurmanca ile karşılaştırılarak dil farkları belgelenmiştir (s. 19-22).

Bununla Oskar Mann ve Karl Hadank Zazaca'nın kendine has bir gramer yapısının olduğu ve o zamana kadar yanlış olarak sanıldığı gibi hiçbir dilin lehçesi olmadığını bilimsel ve kesin olarak tespit etmiştir.

Bu tespit enternasyonal düzeydeki irani dilbiliminde, günümüze kadar tartışmasız olarak kabul edilmekte ve irani dilbiliminin şu toplu ve temel eserlerinde Zaza Dili de bağımsız bir dil olarak görülmektedir:

- 1958: Şarkiyat El Kitabı, İranistik [Handbuch der Orientalistik, Iranistik], Georg Morgenstierne, *Yeni irani diller [Neu-iranische Sprachen]*, s. 155-178.
- 1989: Corpus Linguarum Iranicarum, Joyce Blau, *Gûrânî et zâzâ*, s. 336-340.
- 1997: İrani Dilbiliminin Temeli, yeni irani diller, kuzeybatı grubu 2 [Osnovy iranskogo jazykoznanija, Novoiranskije jazyki: Severo-zapadnaja gruppa 2], L. A. Pirejko, *Zaza*, s. 97-143.

Son bilimsel eserler (doktora çalışmaları)

1985 Terry Lyn Todd, *A Grammar of Dimili (Also known as Zaza)*, Michigan.

1998 Ludwig Paul, *Zazaki, Grammatik und Versuch einer Dialektologie*, Wiesbaden.

1998 Zülfü Selcan, *Grammatik der Zaza-Sprache*, Berlin.

2000-2001 Berlin Teknik Üniversitesi'nde araştırma projesi: Zazaca-Almanca Metinler Korpusu: Zülfü Selcan, *Zaza-Deutsches Textkorpus*, DFG-Forschungsprojekt, Technische Universität Berlin

Birçok dilin nasıl lehçeleri varsa, Zaza Dili'nin de iki ana lehçesi vardır: Kuzey Lehçesi ve Güney Lehçesi (bkz. Selcan 1998, 123-136).

Tarihi gramer

Zaza Dili'nin Tarihi Grameri, Bingöl Üniversitesi'nin 2011 de düzenlediği Uluslararası Zaza Dili Sempozyumunda ilk bölüm olarak detaylı ve kapsamlı şekilde dile getirildi. İrani diller familyasının tarihi gelişimi fonolojik ve morfolojik düzeyde açıklandı ve Zazaca ile diğer dillerin hangi değişime uğradığı veya hangi eski şekli muhafaza ettiği anlatıldı. Zazacanın bu tarihi gelişim sürecinde komşu dillerle olan ilişkisi de kelime mukayesesiyle gösterilerek izah edildi.

Dr. Zülfü Selcan'ın verdiği *Zaza Dili'nin Tarihi Gelişimi* konulu bu konferans yayınlanan kitapta mevcuttur (bkz. aşağı, kaynaklar).

Tarihi dil farkı

Aynı dil familyasına ait olan diller, tarihi dil belgelerine dayanıp incelenerek, kelime mukayesesi vasıtasıyla fonolojik, morfolojik ve leksikolojik düzeyde ne gibi değişikliğe uğradığı ve hangi eski özelliklerini muhafaza ettiği izlenebilir. Bununla dillerin nasıl farklı bir tarihi değişime uğradığı ortaya konulur. Bu mukayese metoduyla Zaza Dili'nin tarihi süreçteki gelişimi ve eskiyi muhafaza etmesi üzerine kısa ve önemli misaller verilerek aşağıda izah ediliyor.

Tarihi fonolojik farklar

Dillerin *tarihi* bakımından birbirleriyle olan ilişkisini görmek için iranî diller familyasından birkaç dil arasında ufak bir tarihi mukayese örneği vereyim. Zerdüşt'ün (m.ö. 628-551, Henning, 156) konuştuğu ve dini ayinlerinde kullandığı *Avestçe* irani dillerin en eski tarihi kaynağını oluşturuyor. Şimdi *Avestçe* ile *Zazaca*, *Farsça* ve *Kurmanccayı* karşılaştıralım:

Avestçe ¹ mö. 6. yy.	Zazaca (Kuzey L.)	Farsça	Kurm.		
gāman-	<i>game</i>	gām	گام	gav	adım
nāman-	<i>name</i>	nām	نام	nav	ad
sarəta-	<i>serd</i>	sard	سرد	sar	soğuk
dasa	<i>des</i>	dah	ده	deh	on
vīsa ¹ ti	<i>vist</i>	bist	بیست	bist	yirmi
vəhrka- ²	<i>verg</i>	gorg	گرگ	gur	kurt e.
vāstra	<i>vas</i>	gīyāh	گیاه	geya	ot
vašne-	<i>vêsan</i>	gušna	گشنه	birçi	aç
*hvas-, *x ^v as-	<i>was-</i>	x ^w ās-	خواس-	xwas-	iste-

¹ bkz. C. Bartholomae, Altiranisches Wörterbuch

² Eski Hintçe'de (mö. 1000) *vṛka* e.

Bu mukayesenin gösterdiği gibi, Avestçe ile olan benzerliğinden dolayı Zazaca, Farsça ve Kurmanccanın tarihi kökeninin ortak olduğu görülmektedir. Bununla beraber her dilin birbirinden farklı bir gelişme gösterdiği de göze çarpıyor. Mesela 1. ve 2. satıra bakarsak, Avestçenin /-m-/ fonemi Zazaca ve Farsçada eski biçimiyle muhafaza edilmişken, Kurmanccada /-v-/ ye dönüşmüştür. 3. satıra bakarsak, eski /-t-/ fonemi Zazaca ve Farsçada /-d-/ ye dönüşürken, Kurmanccada tamamen kaybolmuştur. Dikkat çeken önemli bir nokta da, 4. satırda görüldüğü gibi, Avestçenin *dasa* 'on' kelimesi Zazacada *des* biçimiyle aynen kalmasına rağmen, Farsça ve Kurmanccada daha farklı gelişmeyle *dah* [däh]/*deh* şekline girmesidir. Zazaca *des* : Eski Hintçe *dāsa* 'on' eşitliğiyle, demek oluyorki Zazaca, *eski irani dönemden önceki ari dil kademesine* kadar uzanan şekli, ki yaklaşık 3000 yıllık bir geçmiş zamanı kapsıyor, öteki dillerin değişmelerine karşı aynen muhafaza etmiştir.

5., 6. ve 7. satırdaki karşılaştırmada ise baştaki Avestçe /v-/ [v-] : Eski Hintçe /v-/ [v-] fonemi, Zazacada /v-/ [v-] şekliyle aynen kalmasına karşı, Farsça ve Kurmanccada /gu-/ şeklinde önemli bir değişikliğe uğradığı görülüyor.

Sondan 2. satırda ise Avestçenin *vašne* 'aç' kelimesi Zazacadaki *vêsan* (Dersim), *vêsan* (Varto, Bingöl, vd.) şekliyle, az bir değişikliğe uğrarken, Kurmanccada *birçi* ve Farsçada ise *gušna* گشنه biçimiyle daha büyük değişikliklere uğramıştır. Son satırda ise, dillerde köklü biçimde yerleşik olup konuşmada sık kullanılan ve bu bakımdan çok önemli olan 'iste-mek' fiilinin kökü mukayese ediliyor. Bu fiilin eski kökü Avestçe **hvas-* : Zazaca *was-* (*was-t-ene*) biçimleriyle aynı olmasına karşı (av. *x^v- >) Yeni Farsçanın *x^wās-* (< *x^wās-t-an* خواستن) ile Kurmanccanın *xwas-* (< *xwas-t-in*) şekillerine fonolojik bakımdan çok uzak kalıyor. Diğer bir ifadeyle, Avestçe ve Zazaca [w- : w-] ile ortak iken, Farsça ve Kurmancca /x^w- : xw-/ ile ikinci bir ortak grup oluşturuyor. Bütün bunlar yeni dil kademesinde oluşan farklar olmayıp, binlerce yıllık süreçte meydana gelmiş olan *tarihi* dil farklarıdır. Bu küçük *tarihi fonoloji* mukayesesinin gösterdiği gibi, Zazaca eski dil özelliklerini, Farsça ve Kurmanccadan daha güçlü olarak muhafaza etmiştir. Buna göre her dil kendine göre ayrı bir tarihi gelişime uğramıştır. Bununla beraber o dilin bütün lehçelerinin de aynı tarihi gelişimi göstermesi gerekir. Bazı dil gurupları ise, son Farsça-Kurmancca misalinde gösterildiği gibi, tarihi gelişmeleri kısmen ortaklaşa da yapabilirler.

Yukarıdaki dil-tarihi misallerinden anlaşıldığına göre, Zazaca, Farsça ve Kurmanccanın farklılığı, en eski dillerden *Avestçe* (m.ö. 600) ile *Eski Hintçe* (m.ö. 1000) yazılı metinlerinin belgelediği gibi, çok eskiye, binlerce yıllık bir geçmişe dayanıyor.

Morfolojik farklar

Zaza Dili'nin Grameri adlı eserde 27 morfolojik özellik, şahıs ve işaret zamirleri, pasif ve nedensel fiil çekimi, Zazaca, Farsça, Kurmanca ve Soranca dilleriyle mukayese edilerek, birbirinden tamamen ayrıldığı örneklerle gösterilmiştir. Ayrıca şentaksta da (cümle yapısında) özne, nesne ve fiildeki kongruans halleri mukayese edilmiş ve Zazacanın diğer dillerden ayrıldığı verilen birçok misalle belgelenmiştir (bkz. Selcan 1998, 53-63).

Kısa bir intiba için aşağıda sadece işaret zamirleri ile fiil çekiminden birer örnek veriliyor.

İşaret zamirleri

Yakını belirten işaret zamirlerini üç dilde mukayese edelim:

		Zazaca (Kuzey L.)			Kurm.	Farsça	
yalın hal	eril	<i>nu</i>	ev	in	این	bu	
	dişil	<i>na</i>	"	"	"	"	
	çoğul	<i>ni</i>	"	inhā	اینجا	bunlar	
oblik hal	eril	<i>ney</i>	vi	-	-	bunu	
	dişil	<i>nae</i>	vê	-	-	bunu	
	çoğul	<i>nine</i>	van	-	-	bunları	

İşaret zamirlerinin Zazaca, Kurmanca ve Farsça dillerindeki bu karşılaştırmasına dikkatle bakılırsa, her dilde *tamamen ayrı* bir sistemin olduğu görülür. Zazacada bütün gramer hallerine göre birer işaret zamiri bulunmasına karşı, bunlar Kurmanca ile Farsçada kaybolmuştur.

Fiil çekimi

Bir misal olarak 'görmek' fiilinin *şimdiki zaman çekimini* mukayese edelim:

	b	görüyoru
	en	m
Zazaca	<i>e</i>	<i>vin-</i>
	<i>z</i>	<i>en-une</i>
Farsça	<i>m</i>	<i>i bin-</i>
	<i>an</i>	<i>i- am</i>
Kurma	<i>e</i>	<i>bin-ım</i>
ncca	<i>z</i>	<i>dı-</i>

Yapım formülleri şöyledir:

Zazaca: fiil kökü *vin* + şimdiki zaman takısı *-en-* + şahıs takısı *-une*

Farsça: şimdiki zaman ön takısı *mi-* + fiil kökü *bin* + şahıs takısı *-am*

Kurmanca:

ön takısı *dı-* + fiil kökü *bin* + şahıs takısı *-ım*

K-en-ŞT

mi-K-ŞT

şimdiki zaman

dı-K-ŞT

Bu çekimlere dikkatle bakarsak, her dilin ayrı bir yapım formülüne sahip olduğu görülür. Bu da çok önemli bir ayrılık sayılır, çünkü fiil çekimi bir dilin çekirdeğidir.

Leksikolojik farklar

İki dil arasındaki ilişkiyi merak edenler, her iki dilin, günlük hayatta en çok konuşulan temel kelimelerden birkaçını bir araya getirip mukayese ederlerse, bunların benzerliğini veya ayrılığını kendileri de kolayca tespit edebilirler. Bunu Zazaca ve Kurmanccaya uygularsak, şu misali verebilirim. Mesela günlük hayatta sık sık kullanılan *demek*, *gelmek*, *gitmek*, *yemek*, *içmek* ve *istemek* fiillerini mukayese edelim:

Zazaca	Kurmancca	Türkçe	Almanca	İngilizce
<i>vatene</i>	gotın	demek	sagen	say
<i>amaene</i>	hatın	gelmek	kommen	come
<i>şıyaene</i>	çuyın	gitmek	gehen	go
<i>werdene</i>	xwarın	yemek	essen	eat
<i>sımitene</i>	vexwarın	içmek	trinken	drink
<i>wastene</i>	xwastın	istemek	wollen	want

Verilen bu basit misallerden anlaşılıyor ki, Almanca ile İngilizce arasında bile, ayrı diller olmasına rağmen en azından baştaki fonemleri ortak iken, Zazaca ile Kurmancca arasında böylesi bir benzerlik bile yoktur. Bazıları ise benzerliği göstermek için açıkgozlük yapıp birkaç kelimeyi sıralarken, *daha büyük çoğunlukta olan ayrılıklardan* katiyen bahsetmezler. Halbuki aynı familyada olan dillerin asgari bir ortak kelime sayısına sahip olması gayet normaldir, fakat buna rağmen aynı dil olması için de bir gerekçe sayılamaz. Mesela *ev* kelimesi Almancada *Haus*, İngilizce *house* ise veya ekmek kelimesi Alm. *Brot*, İng. *bread* ise, bu benzerlikten hareket edip diğer birçok gramer ayrılıklarını hesaba katmadan, Almanca ile İngilizce bir dilin iki lehçesidir, veya İngilizce Almancanın bir lehçesidir, gibi iddiaların yapılması ne kadar yanlış ise, aynı şekilde, benzer kelime oyunları ile Zazacanın Kurmanccanın bir lehçesi olduğunu iddia etmek de o kadar gülünçtür.

Mesela ‘el’ kelimesi Zazaca *dest*, Farsça *dast* دست, Kurmancca *dest* ise, ‘ekmek’ kelimesi Zazaca ve Kurmanccada *nan*, Farsçada *nān* نان ise ve ‘doğru’ kelimesi de Zazaca ve Kurmanccada *rast*, Farsçada *rāst* راست şeklinde ortak olmasıyla bile, bu dillerin tek bir dilin lehçesi olduğu söylenemez. Şunu da hatırlatmak gerekir ki, eski dönemlerde Kurmanccanın Farsçanın bir lehçesi olduğunu yazanlar da olmuştur. Fakat bu, siyasi bir amaçtan ziyade, diller hakkındaki bilgi eksikliğinden kaynaklanıyordu.

Sonuç:

Zazaca bir dildir, hiçbir dilin lehçesi değildir.

RTÜK’ün verdiği karar dilbilimsel tespitlere uygun olduğu için doğrudur. Bu dillerin konuşmacıları birbirini anlamazlar, çünkü gramer yapısı çok farklıdır. Zazaca, ve Kurmancca ayrı dillerdir.

Berlin, 03.06.2012

Seçme kaynaklar:

- Bartholomae 1904 = Christian Bartholomae, Altiranisches Wörterbuch [1904] (Berlin ²1979).
Blau 1989 = Joyce Blau, Gûrânî et zâzâ, Yer: ed. Rüdiger Schmitt, Corpus Linguarum Iranicarum (Wiesbaden 1989), 336-340.
Henning 1970 = W. B. Henning, Zoroaster [1949]. Yer: Hg. Bernfried Schlerath, Zarathustra (Darmstadt 1970), 118-164.

- Mann / Hadank 1932 = Oskar Mann / Karl Hadank, Mundarten der Zâzâ (Berlin 1932).
- Morgenstierne, Georg: *Neu-iranische Sprachen*, Yer: Handbuch der Orientalistik, Iranistik, Leiden 1958, 155-178.
- Paul 1998 = Ludwig Paul, Zazaki, Grammatik und Versuch einer Dialektologie (Wiesbaden 1998).
- Pirejko 1997 = Lija A. Pirejko, Zaza. Yer: Osnovy iranskogo jazykoznanija, Novoiranskije jazyki: Severo-zapadnaja gruppa, 2 (Moskva 1997), 97-143.
- Selcan 1998 = Zülfü Selcan, Grammatik der Zaza-Sprache (Berlin 1998).
- Selcan 2011a = Zülfü Selcan, Zaza Dili'nin Tarihi Gelişimi. Yer: I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu, 13-14 Mayıs 2011 (Bingöl 2011), 111-142.
- Selcan 2011b = Zülfü Selcan, Zazaca alfabe ve alfabetik sıralama. Yer: I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu, 13-14 Mayıs 2011 (Bingöl 2011), 263-270.
- Todd 1985 = Terry Lyn Todd, A Grammar of Dimili (Also known as Zaza) (Michigan 1985).